

O POZĄTKACH KLASYFIKACJI ZABYTKÓW. O WADACH I ZALETACH POLSKICH SYSTEMÓW WARTOŚCIOWANIA ZABYTKÓW

*On the beginning of the classification of monuments. On the advantages
and disadvantages of Polish heritage valuation systems*

Jakub Lewicki*

SUMMARY: This article discusses practices of classification of historic monuments and sites which have been adopted in Poland so far. The author of this article presents criteria pertaining to categorising and making inventory of historic monuments and sites developed in the first half of the twentieth century by Jan Zachwatowicz, Zdzisław Bieniecki, and Michał Witwicki. Furthermore, what is also presented is classification of materials that are relevant by their use or invention, classification of modernism monuments, and classification of historic monuments and sites which was carried out in the years 19590–1962, at the time when classes 0 and 1–4 were introduced.

In future, historic monuments and sites should be classified by members of different expert teams cooperating with each other on different levels (regional and supralocal). The lists must be verified by academic authorities from various communities (art and architecture historians, conservators, etc.) and all works must be carried out in compliance with currently binding regulations. The criteria should be developed in accordance with the regulations set forth in the Polish Act on Protection and Guardianship of Monuments and Sites of 23 July 2003, unless major amendments are made to it. The author of this article suggests the following criteria, compliant with the legal regulations in force:

- artistic merit (art. 3.1): the form of a property or a group

of properties (quality and scope of their influence – European, supraregional, and local)

- scientific and academic merit (art. 3.1): authenticity of the idea, material, function as well as construction, material, and innovation on local and supraregional scale.
- historical merit (art. 3.1): the value and significance of the site, people and events - European, supraregional, and local scale

It is necessary to define the significance and value of historic monuments and sites of European (supranational), regional, and local importance. Classification of both single historic monuments and sites and their groups should be clear, simple, and include the smallest possible number of valuing criteria. Furthermore, it should be compliant with Polish laws in force. When applied, the classification should result in factual selection of properties and sites - not on creating new groups of properties and sites of great historical importance and new categories of values being difficult to define. It is not possible to have standardised criteria matching all requirements and assigning high rank to each historic monument and site.

KEY WORDS: Classification, historic monuments and sites in Poland, historic preservation, heritage management

Klasyfikacja jest przedmiotem coraz liczniejszych wypowiedzi i prac naukowych.¹ Jest to efektem zmian, jakie nastąpiły w ostatnim czasie, gdyż postulat przeprowadzenia powtórnej klasyfikacji zabytków budził sprzeciw większości środowiska konserwatorskiego. Jeżeli przywoływano zagadnienie klasyfikacji zabytków,

* Prof. Arch. Jakub Lewicki, Department of Conservation of Monuments and Landscape Protection Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw
<https://orcid.org/0000-0003-1766-659X>

¹ Były to prace wydawane z inicjatywy Polskiego Komitetu ICOMOS pod red. B. Szmygina: *Heritage value assessment systems – The problems and the current state of research* Lublin –Warsaw 2015; *Wartościowania dziedzictwa. Stan badań i problemy systemy*. Lublin – Warszawa 2014; *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, Warszawa 2014; *Wartościowanie zabytków architektury*, Warszawa 2013; *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, Warszawa-Lublin 2012; *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, Warszawa 2011.

to wypowiedzi te zazwyczaj były bardzo krytyczne. Obecnie poglądy w tej dziedzinie uległy znaczącej zmianie. Uważa się, że niezbędna jest kompleksowa ocena wartości zabytków, ale zupełnie nie są sprecyzowane metody jej przeprowadzenia i zakres przyszłych prac. Dlatego też poniżej omówiono dotychczasowe doświadczenia związane z klasyfikacją zabytków, podkreślając kryteria, które można powtórnie wykorzystać, ale i te, które nie sprawdziły się. Przedstawiono też propozycje dotyczące zasad prowadzenia przyszłej klasyfikacji zabytków.

Pierwsze próby kategoryzacji i klasyfikacji

Pierwsze próby klasyfikacji pojawiły się na początku XX wieku i wiązały się z początkiem katalogowania zabytków sztuki. Historia inwentaryzacji i katalogowania zabytków została precyzyjnie omówiona na innym miejscu, tam też wymieniono powstałe wówczas opracowania.² Inwentaryzacje zabytków prowadziły najpierw organizacje naukowe i społeczne, a także poszczególni konserwatorzy i badacze. W 1929 roku powołano w Warszawie Centralne Biuro Inwentaryzacji Zabytków, którego głównym celem była zakrojona na szeroką skalę akcja inwentaryzacji zabytków. Wówczas dostrzeżono konieczność stosowania klasyfikacji i naukowej oceny wartości zabytków. Prowadzący inwentaryzację Stanisław Tomkowicz zauważył, że określona przez konserwatora wartość zabytku wpływałaby bezpośrednio na zasięg i formę ochrony konserwatorskiej.³ Zaplanowana na okres dwudziestu lat inwentaryzacja zabytków została przerwana wybuchem II wojny światowej. Była to pierwsza próba kategoryzacji i klasyfikacji zabytków.

A.

Wnioski:

Dziś po upływie blisko stu lat inne są cele katalogowania i inwentaryzowania zabytków. Akcja ta rozwinęła się

² K. Malinowski, *Aby pamiątki uczynić powszechnie wiadomymi i wiecznie trwałymi...* [w:] *Spis zabytków architektury i budownictwa*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria A, T. 1, Warszawa 1964, s. VII–XXVII; Jakub Lewicki, *Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Ochrona Zabytków”, R. LII, 1999, nr 4, s. 375–390.

³ Stanisław Tomkowicz, *Znaczenie i zadania inwentaryzacji zabytków w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, z.1–4, cz. 2, Warszawa 1930–31, s. 406.

ZESTAWIENIE ILOŚCIOWE OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH W KRAJU						
Miasto wydzielone Województwo	Grupa 0	Grupa I	Grupa II	Grupa III	Grupa IV	Razem
m. st. Warszawa	2	47	65	248	296	658
m. Kraków	11	60	229	260	153	713
m. Łódź	—	1	4	27	74	106
m. Poznań	1	15	75	96	158	345
m. Wrocław	3	43	76	93	61	276
woj. białostockie	—	10	28	268	354	660
woj. bydgoskie	8	98	357	413	373	1249
woj. gdańskie	4	58	291	585	800	1738
woj. katowickie	—	73	280	1042	734	2129
woj. kieleckie	6	83	263	608	495	1455
woj. koszalińskie	—	34	158	429	319	940
woj. krakowskie	1	178	395	1498	452	2524
woj. lubelskie	3	80	249	644	473	1449
woj. łódzkie	1	40	194	535	770	1548
woj. olsztyńskie	2	74	339	592	1517	2524
woj. opolskie	1	170	283	1443	688	2585
woj. poznańskie	2	96	402	1456	1652	3668
woj. rzeszowskie	2	97	235	1063	770	2167
woj. szczecińskie	1	91	301	316	436	1143
woj. warszawskie	—	35	164	543	1419	2161
woj. wrocławskie	4	216	496	1149	1383	3248
woj. zielonogórskie	—	96	551	1643	666	2956
Razem	52	1695	5495	14970	14050	38262

XXXIV

B.

Fot. 1. Opracowanie będące efektem pierwszej polskiej kompleksowej klasyfikacji zabytków – Spis zabytków architektury i budownictwa, Warszawa 1964, wyd. Ministerstwo Kultury i Sztuki, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków oraz Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria A, T. 1, Warszawa 1964, Wydawnictwo Katalogów i Cenników (!). A. Strona tytułowa; B. Zestawienie ilościowe zabytków wg poszczególnych klas.

bardzo szeroko, wypracowano odmienne cele i metody działania. Dlatego przyjęte wówczas kryteria należą raczej do historii katalogowania i inwentaryzacji i dlatego trudno je wykorzystywać i stosować obecnie. Najważniejszym osiągnięciem tego okresu jest jednoznaczne określenie przydatności metody porównawczej do oceny i klasyfikacji zabytków. W 1931 Stanisław Tomkiewicz określił to w sposób następujący: „Aby sobie zdać sprawę, co ma być zaliczone do zabytków klasyfikowanych... należy wpieryw dobrze poznać cały zasób zabytków danego okręgu, ich rodzaj i uwzględnić ich wartość jednych do drugich”.⁴

Kryteria Jana Zachwatowicza

Kolejny etap związany z kategoryzacją i klasyfikacją rozpoczął się po II wojnie światowej. Ogromne zniszczenia wojenne i konieczność odbudowy licznych zabytków zmusiły do zmiany dotychczasowych poglądów konserwatorskich. Kompleksowy program i zasady ochrony zabytków ogłosił Jan Zachwatowicz w 1946 roku.⁵ Pisał, że zabytki mają pomnikowy charakter, ale i posiadają sugestywną siłę przejawiającą się w kilku formach – oddziaływanie emocjonalne, artystyczne lub starożytnicze, a także dydaktyczne, które uznał za „szerokie i ważne”.⁶ Według Zachwatowicza niezbędne było wypracowanie nowych kryteriów oceny wartości zabytków i zakresu rekonstrukcji, ponieważ ogromny zakres zniszczeń wojennych zmusił do przeprowadzenia kompleksowej odbudowy i odrzucenia dotychczasowych „zasad głoszonych przez kongresy konserwatorskie”. Odbudowane po 1945 zabytki, które nie posiadają wartości „starożytniczej” ze względu na kształt architektoniczny miałyby mieć wartość dydaktyczną i emocjonalno – architektoniczną.⁷

Wówczas w ramach akcji inwentaryzowania zabytków prowadzonej przez Wydział Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy, sporządzono instrukcję oceny wartości zabytkowej. Wprowadziła ona podział zabytków na trzy kategorie⁸:

1. Budowle o istotnym znaczeniu dla historii architektury polskiej,
2. Budowle o cechach indywidualnych posiadające znaczenie miejscowe,
3. Budowle pozbawione cech indywidualnych, ale posiadające znacznie dla historii architektury lub urbanistyki (np. pozwalające stwierdzić jak w określonych latach wyglądała dana ulica).

Kategorie te dotyczyły oceny wartości budowli ocalałych w Warszawie po zniszczeniach wojennych. Ustalenie tych kategorii opierało się na doświadczeniach Zachwatowicza, ale i innych autorów: Stanisława Żaryna i Piotra Biegańskiego zdobytych podczas akcji inwentaryzowania warszawskich zabytków i pracy w Wydziale Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy. Podział miał pomóc w ocenie wartości budowli zniszczonych w wyniku działań wojennych, a także miał umożliwić planowanie wydatków na zabezpieczenie i odbudowę najcenniejszych budynków. Opracowane kryteria mogły być też zastosowane w innych miastach i na pozostałych obszarach.

Najważniejszym nowym kryterium weryfikacji zabytków wprowadzonym przez Zachwatowicza było kryterium chronologiczne. Za zabytki uznawano budynki powstałe do 1850 roku. Pozostałe budowle wzniesione

⁴ K. Malinowski, op. cit., s. XVII.

⁵ J. Zachwatowicz, *Program i zasady konserwacji zabytków*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, R. VIII, 1946, nr 1/2, s. 48.

⁶ Ibidem, s. 48.

⁷ Ibidem, s. 52.

⁸ Piotr Majewski, *Ideologia i Konserwacja. Architektura zabytkowa w Polsce w czasach socrealizmu*, Warszawa 2000, s. 74–75; Marcin Gawlicki, *Rejestr zabytków w praktyce ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków”, 2008, nr 2, s. 58.

po tej dacie, niezależnie od ich rangi artystycznej, nie podlegały ochronie. Wprowadzone kryterium było podstawą weryfikacji zabytków, którą przeprowadzono po II wojnie światowej i obowiązywało ono do czasu wprowadzenia nowej ustawy O ochronie dóbr kultury i muzeach w 1962 roku wraz z nową klasyfikacją zabytków.⁹ Wprowadzenie cezury chronologicznej należy rozpatrywać, jako przejaw ideologizacji ochrony zabytków po 1945 roku.¹⁰ Dość szybko okazało się, że przyjęcie kryterium chronologicznego oceniającego wartość zabytkową jest szkodliwe. Wprowadzone propozycje przyczyniły się do rozbiórek i zniszczenia wielu budowli powstałych po 1850 roku. Często zdarzało się, że chroniono przeciętne zabytki powstałe przed 1850 rokiem, a cenne zespoły pałacowe lub mieszkalne powstałe po tej dacie nie podlegały ochronie i zostały rozebrane. Także i dzisiejsza praktyka potwierdza szkodliwość podobnych propozycji.

Fot. 2. Gdańsk, fortyfikacje miasta, kamienna śluza, XVII w. Zabytek techniki o wartości europejskiej (ponadkrajowej) wpisany do rejestru zabytków. Fot. J. Lewicki 2016.

Wnioski:

Z wypracowanych przez Zachwatowicza kryteriów aktualność zachowały zaproponowane trzy kategorie dotyczące budowli mających znaczenie ogólnopolskie (mające istotne znaczenie dla architektury polskiej), ponadlokalne (mające znaczenie lokalne, ale noszące cechy indywidualne) oraz lokalne (nieposiadające cech indywidualnych, ważne jedynie dla stwierdzenia, że dana ulica w pewnym okresie wyglądała tak a nie inaczej). Propozycje te po modyfikacji, mogą stanowić podstawę do klasyfikacji zabytków. Stosowanie cezury chronologicznej jest niezasadne i szkodliwe.

Klasyfikacja zabytków według klas I–IV

Klasyfikacja była efektem weryfikacji zabytków prowadzonej do 1962 roku i poprzedzono ją ewidencją zabytków przeprowadzoną w latach 1959–60.¹¹ Klasyfikacja obowiązywała do początku lat 70, a niektóre jej

⁹ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 „O ochronie zabytków i o muzeach”, „Dziennik Ustaw”, 1962, nr 10, poz. 48.

¹⁰ P. Majewski, op. cit.

¹¹ Spis zabytków architektury i budownictwa, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria A, T. 1, Warszawa 1964. Wydawnictwo Katalogów i Cenników (!).

postanowienia (np. wybór najcenniejszych zabytków klasy „0”) były przywoływane powszechnie do 1989 roku, a nawet do 2003 roku, pomimo że dużo wcześniej utraciły one znaczenie administracyjne. Przeprowadzona klasyfikacja nie obejmowała małej architektury oraz budownictwa ludowego i budownictwa przemysłowego. Dlatego też spośród tych grup poddanych weryfikacji uwzględniono tylko niektóre najbardziej interesujące przykłady. Już wówczas zdawano sobie sprawę z niekompletności opracowania, gdyż istniało prawdopodobieństwo pominięcia zabytków położonych daleko od głównych szlaków komunikacyjnych. Głównym zadaniem przeprowadzonej wówczas ewidencji były także względy „praktyczno-konserwatorskie – prowadzenie realnej i celowej polityki konserwatorskiej uwzględniającej wartości zabytkowe obiektów i społeczną ich przydatność w określonych możliwościach finansowych”. Chciano zwrócić uwagę na zabytki, które „z racji swoich bezwzględnych wartości powinny być zachowane za wszelką cenę jako kulturalna spuścizna narodu”.¹² Przebieg i zasady klasyfikacji szczegółowo scharakteryzowano poniżej.

Do przeprowadzenia weryfikacji wybrano ekspertów posiadających najwyższe kwalifikacje i doskonałe znajomości terenów. Na początek powołano Zespół Konsultacyjny w składzie: mgr Maria Charytańska, mgr Jerzy Łoziński, doc. dr Kazimierz Malinowski (przewodniczący), mgr Przemysław Maliszewski, doc. dr Adam Miłobędzki, dr Hanna Pieńkowska, mgr Olgierd Puciata. Zespół ten przedyskutował założenia pracilistę wykonawców. W terenie weryfikację przeprowadzili Zdzisław Bieniecki, Tadeusz Chrzanowski, Henryk Dziurła, Andrzej Fischinger, Jerzy Frycz, Henryk Gawarecki, Maria Gąsiorowska, Eugeniusz Gąsiorowski, Marian Kornecki, Lech Krzyżanowski, Józef Lepiarczyk, Jerzy Łoziński, Adam Miłobędzki, Andrzej Olszewski, Hanna Pieńkowska, Olgierd Puciata, Jerzy Rozpędowski, mgr Teresa Ruszczyńska, Jan Samek, Aniela Sławska, Jerzy Stankiewicz, Bożena Steinborn, Zygmunt Świechowski i Mieczysław Zlat. Byli to najlepsi historycy sztuki, architekci i konserwatorzy zabytków. Potem, aby przebieg prac nie budził wątpliwości założenia weryfikacji przedyskutowano podczas kilku kolejnych zjazdów konserwatorów i historyków sztuki (1961, 1962, 1963). Dopiero wówczas wybrani autorzy w grupach 2–3 osobowych w oparciu o karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa poszczególnych województw, materiały Instytutu Sztuki PAN i konserwatorów oraz własną znajomość terenu przystąpili do sporządzania list zabytków z podziałem na grupy wartościujące. Autorzy po przedyskutowaniu list zabytków najpierw przedstawiali je na protokołowanych zebraniach Zespołu Konsultacyjnego w obecności konserwatora danego terenu. W razie rozbieżności zdań wszystkie wątpliwości były gruntownie analizowane. Weryfikację przeprowadziły 24 osoby. Pomimo starań nie udało się uniknąć eksponowania jednych grup zabytków przed innymi. Specjalny Zespół Konsultacyjny różnice te niwelował, aby wyniki w całej Polsce były jednakowe i zgodnie z założeniami. W lipcu 1962 roku pierwszy etap weryfikacji został zakończony. Zespół Konsultacyjny przeanalizował jeszcze raz najbardziej dyskusyjną grupę najcenniejszych obiektów nazwaną grupą „O”. Z proponowanych przez weryfikatorów ponad 100 najcenniejszych obiektów wybrano 82. Wyniki pracy zostały zweryfikowane przez członków Głównej Komisji Weryfikacyjnej. W skład jej weszli prof. Ksawery Piwocki (przewodniczący), Jan Dąbrowski, prof. Bohdan Guerquin, prof. Zdzisław Kępiński, prof. Stanisław Lorentz, Jerzy Łoziński, doc. Kazimierz Malinowski, doc. Adam Miłobędzki, dyr. Mieczysław Paśnik, prof. Jerzy Szablowski, prof. Michał Walicki i prof. Jan Zachwatowicz. W dniu 5 października 1962 roku odbyło się posiedzenie Głównej Komisji Weryfikacyjnej z udziałem Wiceministra Kultury i Sztuki Zygmunta Garsteckiego, podczas którego przedyskutowano raz jeszcze skład grupy najcenniejszych zabytków klasy „0” i ustalono ich listę na 47 obiektów.

¹² M. Charytańska, *Przebieg weryfikacji* [w:] *Ibidem*, s. XXVIII.

Fot. 3. Kanał Elbląski, zabudowa pochylni Oleśnica, 1860. Zespół zabytków techniki o wartości europejskiej (ponadkrajowej) wpisany do rejestru zabytków i uznany za Pomnik Historii. Fot. J. Lewicki 2016.

Istotne było to, że opracowaną listę opiniowali nie tylko specjaliści, ale i urzędowi konserwatorzy obszarów, gdzie znajdowały się zabytki. Wówczas Rada Ministrów zaleciła wojewódzkim i miejskim Komisjom do Spraw Zagospodarowania Zabytków ustosunkowanie się do weryfikacji z punktu widzenia realnych możliwości zagospodarowania zabytków nieużytkowanych. Kilka Komisji Wojewódzkich czy Miejskich zgłosiło drobne wnioski, które zostały uwzględnione lub uzgodnione – m.in. wprowadzono do grupy najcenniejszych zabytków „O” zespół Ostrowia Tumskiego we Wrocławiu, klasztor i kościół w Lubiążu, Wieżę ratuszową i Sukiennice w Krakowie itp., tym samym powiększono listę grupy zerowej do 52 obiektów. Również uzgodniono z Komisją m. Łodzi listę zabytków tego miasta. Największe rozbieżności powstały w Rzeszowie, gdzie Komisja do Spraw Zagospodarowania Zabytków nie negując obiektywnej ich wartości zakwestionowała zaliczenie do grup dużej liczby budynków. Komisja biorąc pod uwagę trudność ich utrzymania (były to przeważnie budynki drewniane) zaproponowała ich przeniesienie do grupy IV. Weryfikatorzy stojąc na stanowisku utrzymania jedności kryteriów nie zgodzili się na większość proponowanych zmian. Ostatecznie opracowane materiały skierowano do rozpatrzenia przez Główną Komisję Weryfikacyjną, która jeszcze raz przeanalizowała przedstawione materiały. Ostatecznie w maju 1963 roku zatwierdzono weryfikację i wówczas po wielokrotnych dyskusjach powstały listy zabytków. Wykonana weryfikacja przedstawiła stan na dzień 1 stycznia 1963 roku.

Od początku podjęcia akcji weryfikacji zakładano, że jej wyniki nie będą ostatecznie i raz na zawsze ustalone. Jak napisano w instrukcji „weryfikacja opierała się głównie na ewidencji przeprowadzonej w latach 1959/60, a zaproponowany podział na grupy nie może być uznany za ostateczny i w miarę nowych odkryć czy też zmian kryteriów naukowych, będą następować przesunięcia w grupach wartościujących”. Podkreślano, że weryfikacja nie może być traktowana jako „ostateczne zamknięcie stanu ilościowego zabytkowej architektury i budownictwa i w miarę uzupełniania przeprowadzanych ewidencji, katalogów i innych opracowań, weryfikacja będzie uzupełniana”.¹³ Podstawą dla ustalenia kryteriów weryfikacyjnych były postanowienia projektu ustawy „O ochronie dóbr kultury i o muzeach”, którą później uchwalono

¹³ Ibidem, s. XXX.

15 lutego 1962.¹⁴ Już wówczas zdawano sobie też sprawę, że raz sklasyfikowany zabytek może stracić lub zyskać na wartości na skutek nowych odkryć i opracowań naukowych. I tak np. już w czasie trwania weryfikacji musiano zmienić grupę kościoła w Zagości w Województwie Kieleckim na skutek odkryć (znalezienie romańskich relikwów), które spowodowały wyższą klasyfikację tego kościoła. Planowano że wnioski o wprowadzenie do weryfikacji nowych obiektów i przegrupowanie będą w przyszłości rozpatrywane na zasadach ustalonych ustawą o ochronie dóbr kultury i w oparciu o założenia przyjęte przy weryfikacji. Także podczas prowadzonej weryfikacji na wielką skalę zetknięto się z problemem architektury drugiej połowy XIX wieku i początków XX wieku. Architekturę tego okresu planowano włączyć do wykazów, aby najlepsze jej przykłady chronić od zniszczenia i od niekorzystnych przeróbek. Dokonano tego tylko w wypadku najwybitniejszych rozpoznanych budowli z tego okresu. Już wówczas zdawano sobie także sprawę z pionierskiego charakteru pracy i krótkiego terminu jej wykonania. Podkreślano, że przeprowadzona weryfikacja jest materiałem „pozwalającym na rozeznanie w naszym dorobku kulturalnym w tym zakresie oraz ułatwiającą działalność władz konserwatorskich w ochronie zabytków”.¹⁵

Fot. 4. Swołowo, k. Słupska tradycyjna zabudowa wsi, XIX/XX w. Zespół zabytków o wartości lokalnej wpisany do rejestru zabytków. Fot. J. Lewicki 2016.

Bardzo ważne było zdefiniowanie zasad podziału na grupy wartości. Były one następujące:

Grupa 0, którą dziś można określić jako światową lub ponad krajową. Do grupy tej zostały zaliczone zabytki architektury, budownictwa i ich zespoły o najwyższej wartości artystycznej, historycznej i naukowej w skali światowej, które mogły być przedstawione do uznania jako Pomniki Historii.

Grupa I, którą dziś można określić jako krajową. Do tej grupy zostały zaliczone zabytki architektury, budownictwa i ich zespoły:

1. reprezentacyjne w skali krajowej przez swe walory artystyczne, historyczne czy naukowe dla danego okresu, rodzaju lub grupy artystyczno-historycznej;
2. prekursorskie pod względem stylistycznym, typologicznym, technicznym itd.;

¹⁴ „Dziennik Ustaw”, 1962, nr 10, poz. 48.

¹⁵ M. Charytańska, op. cit., s. XXX.

3. o wartości artystycznej, historycznej czy naukowej mniejszej od wymienionych powyżej, które w zasadzie powinny być zaliczone do grupy niższej, lecz zostają ujęte w grupie I ze względu na unikalność występowania w skali kraju;
4. o minimalnych lub bez wartości naukowych czy artystycznych – ale o dużych wartościach historycznych z racji związku z osobami czy wydarzeniami o pierwszorzędym, ogólnonarodowym, czy ogólnoświatowym znaczeniu.

Obiekty wymienione w punktach 1), 2), 3), miały cechować dobry stan zachowania ich zabytkowej postaci; nie mogą zostać tu ujęte obiekty gruntownie przebudowane w czasach nowszych.

Wszystkie obiekty kwalifikujące się swą wartością do grupy I zostały tu zaliczone bez względu na stan techniczny w jakim się aktualnie znajdują.

Fot. 5. Krynica, sanatorium Patria, proj. Bohdan Pniewski, 1933. Budynek o wartości ponadregionalnej i prawdopodobnie najcenniejszy budynek z okresu 20-lecia międzywojennego w Polsce do niedawna nie wpisany do rejestru zabytków. Fot. J. Lewicki 2013.

Grupa II, którą dziś można określić jako ponadlokalną. Do grupy tej zostały zaliczone zabytki architektury, budownictwa i ich zespoły:

1. reprezentatywne w skali regionu lub miejscowości przez swe walory artystyczne, historyczne czy naukowe dla danego okresu, rodzaju lub grupy artystyczno-historycznej;
2. o wartości artystycznej, historycznej czy naukowej mniejszej od wymienionych powyżej, które w zasadzie powinny być zaliczone do grupy niższej, lecz zostały ujęte w grupie II ze względu na unikalność występowania w skali regionu lub miejscowości;
3. których wartość artystyczna, historyczna czy naukowa może być niewielka, ale które zostały zaliczone do grupy II z następujących względów:
 - a. zachowanie cech tradycyjnej architektury i budownictwa – co ma szczególne znaczenie dla utrzymania historycznych układów urbanistycznych i zespołów zabytkowych;
 - b. wybitnych walorów krajobrazowych, szczególnie, gdy chodzi o zachowanie cech tradycyjnego zagospodarowania przestrzeni;
 - c. związku z wydarzeniami lub osobistościami godnymi upamiętnienia;
4. obiekty o pierwotnie wysokich wartościach, przebudowane w czasach nowszych, lecz z zachowaniem

dużej części pierwotnej substancji zabytkowej.

Grupa III, którą dziś można określić jako lokalną. Do tej grupy zostały zaliczone zabytki architektury, budownictwa i ich zespoły:

1. o przeciętnej lub miernej, choć bezspornej wartości artystycznej, historycznej czy naukowej;
2. o takiej wartości, która pozwoliłaby je w stanie pierwotnym zaliczyć do grupy wyższej – przebudowane w czasach nowszych z zachowaniem części pierwotnych bądź w układzie, bądź w szczegółach;
3. zachowujące formy tradycyjnej architektury i budownictwa, występujące na danym terenie w stosunkowo dużej liczbie, a nie wchodzące w skład określonego zespołu zabytkowego.

Grupa IV. Były to obiekty:

1. które w pierwotnym stanie należy zaliczyć do grup wyższych, ale znajdujące się w tak złym stanie technicznym, że wyklucza ich konserwację czy odbudowę;
2. których wartość artystyczna, historyczna czy naukowa jest minimalna i których zachowanie nie jest determinowane usytuowaniem w zespole, krajobrazie itd.

Przytoczone kryteria stanowiły podstawę do przeprowadzonej klasyfikacji. Dziś po latach można zastanowić się nad ich przydatnością i aktualnością.

W klasyfikacji brali udział najwybitniejsi historycy sztuki, architekci i konserwatorzy zabytków doskonale znający wyniki najnowszych badań jak i zabytki w terenie. Weryfikacja była wiarygodną i na owe czasy obiektywną. Jednak wówczas zauważono liczne negatywne tendencje. Pierwszą stanowił cel prac, jakim był wybór zabytków do zagospodarowania, a opracowane klasy stanowiły ranking kolejności ich prowadzenia. Zabytki niższych klas zostały skazane na długie oczekiwanie na zagospodarowanie i były na końcu kolejki w oczekiwaniu na finansowanie prac. Już wówczas podkreślano, że zniszczenia zabytków niższych klas są tak duże, że nawet konserwator nie jest w stanie wiedzieć o losie każdego obiektu z III czy IV grupy w terenie. Nie było to jednak efektem klasyfikacji, ale skutkiem wieloletnich zaniedbań. Weryfikacja pokazała, że nikt nie chciał chronić zabytków niższych klas, a ich los nie obchodził lokalnych władz wojewódzkich czy powiatowych. Był to raczej skutek wcześniejszych działań, a weryfikacja pokazała tylko skalę zjawiska. To było głównym powodem dość szybkiego wycofania się z klasyfikacji i zaniechania podobnych działań. Pogarszający się stan zabytków był efektem braku bieżących remontów i niedostatecznego finansowania prac konserwatorskich, a nie wynikał z przeprowadzonej klasyfikacji.

Wnioski:

Omówiona powyżej klasyfikacja była najpoważniejszą inicjatywą w tej dziedzinie, jaką dotychczas przeprowadzono. Kryteria dotyczące wyższych grup (0, I i II) w duże mierze zachowały aktualność. W kryteriach klasy 3 i 4 zbyt wiele jest elementów uzależniających ochronę zabytków od ich stanu zachowania i podkreślania przeciętnego charakteru zaliczonych do tej grupy budowli. Dlatego też w wypadku zabytków o znaczeniu lokalnym winny być określone nowe kryteria ich wyboru. Także wiele zabytków, które określono jako przeciętne i zaliczono do grupy 3 i 4 dziś należałoby uznać za bardziej cenne i zakwalifikować do wyższych kategorii.

Kryteria ochrony architektury najnowszej Zdzisława Bienieckiego

Zdzisław Bieniecki zainicjował zerwanie ograniczeniem uznania za zabytek budowli powstałych do 1850 roku, jaką wprowadzono po 1945 roku. Postulaty i kryteria ochrony architektury z tego okresu Bieniecki przedstawił

w artykule opublikowanym na łamach kwartalnika „Ochrona Zabytków”.¹⁶ Zostały one powtórzone w Poznaniu w 1970 roku podczas sesji Problemy ochrony architektury najnowszej (1850–1939).¹⁷ Wygłoszone referaty publikowano w ramach serii Biblioteki Muzealnictwa i Ochrony Zabytków.¹⁸ Konsekwencją opublikowanego artykułu i podjętych działań było stopniowe obejmowanie ochroną zabytków z XIX wieku i wieku XX (do 1939 roku). Były to pierwsze próby objęcia urzędową opieką budowli powstałych w 2 połowie XIX i 1 połowie XX wieku. Z. Bieniecki wprowadził obiektywne kryteria podstawowe oraz pomocnicze – subiektywne.

Grupę kryteriów podstawowych podzielił na kryteria natury praktycznej i kryteria natury teoretycznej czyli wartości naukowej. Na wartość naukową czyli kryteria natury teoretycznej składały się wiek obiektu, unikalność lub rzadkość występowania, typowość rozwiązania, stopień postępowości w stosunku do ówczesnego poziomu rozwoju krajowego i światowego, stopień wykazywania specyfiki miejscowej w skali regionalnej i krajowej (np. charakterystyczne przejawy poszukiwań tzw. „stylu narodowego”), autorstwo wybitnych twórców, wartość historyczna (np. związek z wybitnymi osobistościami lub pamiętnymi wydarzeniami). Na kryteria natury praktycznej składały się stopień przetrwania, stan techniczny, wartość użytkowa i stosunek do przewidywan planu zagospodarowania przestrzennego.¹⁹ Z. Bieniecki podkreślał, że podczas klasyfikacji podczas wnikliwej analizy należy wszystkie kryteria traktować równoważnie i kierować się wszechstronnością wyboru.

Wnioski:

Kryteria opracowane przez Z. Bienieckiego były pierwszą próbą ochrony dużej grupy zabytków z XIX i z 1 poł. XX wieku. Dziś ochrona zabytków w tego okresu jest oczywista, wypracowano reguły jej naukowej analizy. Wypracowane wówczas kryteria obiektywne mogą być w pełni wykorzystywane do oceny zabytków i mogą stanowić część nowego systemu wartościowania.

Metody wypracowywane na uczelniach wyższych

Także na uczelniach wyższych podejmowano próby wypracowania kryteriów ochrony zabytków. Próby takie podejmowano w ramach nauczania historii architektury i badań architektonicznych na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej (prof. Maria Brykowska).²⁰ Do przyjętych metod nawiązywali uczniowie, wychowankowie i pracownicy W. A. P. W., jak np. wymieniony powyżej Z. Bieniecki. Mniejszy zasięg miały kryteria opracowywane na innych uczelniach np. na UMK w ramach dydaktyki prowadzonej na studium zabytkoznawstwa i konserwatorstwa (doc. Kazimierz Malinowski). Kryteria te były bardzo różnorodne i opierały się z jednej strony na teorii W. Fröidla, jak i na tradycjach lokalnych szkół – np. na Wydziale Architektury P. W. na dorobku Jana Zachwatowicza.

Wnioski:

¹⁶ Z. Bieniecki, *Potrzeba i drogi ochrony obiektów architektury najnowszej*, „Ochrona Zabytków”, R. XXII, 1969 nr 2, s. 83–116.

¹⁷ Andrzej Jeleński, Konferencja „Problemy ochrony architektury najnowszej”, „Ochrona Zabytków”, R. XXIV, 1971 nr 2, s. 145–147.

¹⁸ *Problemy ochrony architektury najnowszej 1850–1939*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria B, T. XXIX, Warszawa 1971.

¹⁹ Z. Bieniecki, op. cit., s. 94.

²⁰ M. Brykowska, *O nauczaniu historii architektury i konserwacji zabytków na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej* [w:] *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944–89; Uwarunkowania polityczne i społeczne. Doroczna sesja naukowa Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków*, 10–12 XI 1994 r., Warszawa 1996, s. 201–221.

Wspomniane powyżej zasady nigdy nie zostały szerzej upowszechnione i najczęściej pozostały w formie coraz trudniej dostępnych maszynopisów powstałych na wymienionych wyższych uczelniach. Dlatego też trudno mówić o ich wykorzystywaniu czy stosowaniu.

Fot. 6. Szczawnica, budynek sanatoryjny, lata 30 XX wieku, proj. Z. Rzepecki (?). Budynek o wartości ponadregionalnej nie wpisany do rejestru zabytków. Fot. J. Lewicki 2016.

Kryteria klasyfikacji budynków P.P. PKZ

Podobne uwagi dotyczą kryteriów klasyfikacji opracowywanych w ramach działalności pracowni dokumentacji historyczno-naukowych P.P. P.K.Z. Ich powstanie było efektem zastosowania doświadczeń związanych z opracowywaniem dokumentacji historycznych zabytków architektury i urbanistyki. Kryteria miały charakter wewnętrzny i w poszczególnych oddziałach różniły się między sobą (odrębne dotyczyły urbanistyki i architektury). Posługiwano się nimi w dokumentacjach opracowywanych dla poszczególnych miejscowości i pojedynczych zabytków. Kryteria opierały się o dotychczasową polską literaturę i teorię A. Riegla i W. Fröidla.

Wnioski:

Wspomniane powyżej zasady pozostały w formie wydawnictw opublikowanych w niskich nakładach i wydawanych metodą małej poligrafii (zeszyty P.P. P.K.Z.) i w formie prac niepublikowanych (w wypadku analizy konkretnych zabytków). Obecnie są one bardzo trudno dostępne i nie wzmiankowane w późniejszej literaturze. Dlatego też trudno mówić o ich wykorzystywaniu czy zaadaptowaniu do nowych celów.

Kryteria Michała Witwickiego

Zupełnie odmienna sytuacja dotyczy opracowanych kryteriów Michała Witwickiego. Witwicki, architekt o wieloletnim doświadczeniu i gruntownym przygotowaniu humanistycznym omówił i rozbudował kryteria zawarte w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku (Dz. U. z dnia 17 września 2003

r., nr 162 poz. 1568, art. 3, §. 1).²¹ W opublikowanym artykule szczegółowo przeanalizował i opisał kryteria i zasady wartościowania. Witwicki określił wartość historyczną jako autentyczność substancji, formy i funkcji, wartość artystyczną jako składającą się z wartości przestrzennych i estetycznych, a wartość naukową jako wartość dokumentu dziejów i świadka historii.²² Rozważania te opublikowane na łamach kwartalnika „Ochrona Zabytków” były najszerzym rozwinięciem wartości wymienionych w ustawie z 2003 roku.

Wnioski:

Wymienione powyżej opracowanie M. Witwickiego jest powszechnie stosowane w praktyce konserwatorskiej i może stanowić doskonałą podstawę do dalszych działań w tej dziedzinie.

Lokalne próby wypracowania metod klasyfikacji

Podjęmowane w lokalnych ośrodkach próby opracowania własnych metod klasyfikacji cechowała duża różnorodność i absolutna swoboda kryteriów oraz niewielki zasięg oddziaływania. Przykładowo opracowanie dotyczące obszarów ochrony konserwatorskiej m. st. Warszawy wykonane na zlecenie Mazowieckiego Konserwatora Zabytków wprowadzało następujące kryteria: 1. Wartość historyczna; 2. Wartość artystyczna: przestrzenna, architektoniczna, krajobrazowa; 3. Wartość naukowa; 4. Wartość niematerialna.²³ Stanowiły odniesienie do kryteriów zawartych w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku i modyfikowały teorię A. Riegla i W. Fröidla.

Wnioski:

Niewielki zasięg oddziaływania tych opracowań utrudnia ich wykorzystywaniu i zaadoptowanie opracowanych kryteriów do nowych celów.

Kryteria ochrony architektury przemysłowej

Poważny problem w ocenie wartości zabytkowych stanowiła architektura przemysłowa. Próby jej oceny podejmowano już w latach 70 i 80 XX wieku. Jednak znaczące przekształcenia gospodarcze jakie dokonały się po 1989 roku i upadek wielu zakładów przemysłowych, wymusił potrzebę opracowania kryteriów wartościowania architektury przemysłowej. Jedną z prób, opartą na najnowszych zachodnioeuropejskich i światowych opracowaniach przeprowadził Waldemar Affelt.²⁴ Kryteria te są nieustannie modyfikowane i trudno jest określić kierunek zmian. Także nigdy szerzej nie zostały one zastosowane do analizy szerszej grupy obiektów, poza pojedynczymi przykładami, których wartość zawsze oceniano bardzo wysoko.

²¹ M. T. Witwicki, *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, „Ochrona Zabytków”, R. LX, 2007, nr 1, s. 77–98.

²² M. Witwicki, *Kryteria oceny...*, s. 82–86.

²³ „Obszary Ochrony Konserwatorskiej M. St. Warszawy. Wprowadzenie. Opracowanie naukowo-badawcze wykonane przez zespół w składzie: arch. Jolanta Lipińska, arch. Mirosław Poć, arch. Agnieszka Tratkiewicz-Nawrocka, arch. Marcin Ratajczak, arch. Michał Witwicki”, Warszawa 2004.

²⁴ Waldemar Affelt, *Dziedzictwo techniki jako część kultury. Część 2. W stronę dziedzictwa zrównoważonego*, „Ochrona zabytków”, R. LXII, 2009, nr 1, s. 53–82; Tenże, *Dziedzictwo techniki – jego różnorodność i wartości*, „Kurier konserwatorski”, nr 5, 2009, s. 5–20; Tenże; *Karta Technitas: w sprawie zachowania dziedzictwa techniki i miejsc je upamiętniających*, oprac. przez Waldemara J. Affelta, Toruń 2014; Tenże; *TECHNITAS. Konteksty dziedzictwa kulturowego techniki*, Zabrze 2015, s. 142–168 (s. 255–257 – wykaz prac Autora).

Wnioski:

Kryteria dotyczące architektury przemysłowej są nieustannie modyfikowane i trudno jest określić ich finalną wersję. Nie zostały one kompleksowo zastosowane do dużej grupy obiektów, a analiza przeprowadzona w odniesieniu do pojedynczych obiektów zawsze wykazywała znaczną wartość zabytku techniki. Dlatego też trudno mówić o rzeczywistej weryfikacji wartości i klasyfikacji, której metody zostaną dopiero w przyszłości opracowane.

Kryteria Oddziału Warszawskiego SARP i inne

Opracowano je w latach 2000–2003 z inicjatywy członków Oddziału Warszawskiego SARP.²⁵ Ich celem było przeprowadzenie klasyfikacji architektury powstałej w 2 połowie XX wieku (określanej początkowo jako lata 1945–60). Kryteria obejmowały 8 punktów (1. Kryterium nowatorstwa zarówno w kontekście rozwiązań architektonicznych, przestrzennych jak i technicznych; 2. Kryterium kontekstu, współistnienia zarówno na etapie tworzenia, jak i późniejszego rozwoju przestrzennego miejsca lokalizacji; 3. Kryterium tradycji miejsca, w tym zaprzeczenia jako próby stworzenia nowych wartości lub twórczego nawarstwiania się dziedzictwa pokoleń; 4. Kryterium symbolu w ujęciu ogólnym, np. dla przyjezdnych; 5. Kryterium uznania współczesnych – nagrody, wyróżnienia, plebiscyty; 6. Kryterium próby czasu, zachowania walorów przestrzennych i estetycznych pomimo degradacji będącej efektem technicznego zużycia lub/i niedbalstwa zarządcy, czy też spontanicznego rozwoju zagospodarowania terenów przyległych; 7. Kryterium artystyczne oraz 8. Kryterium unikalności, np. jedyny obiekt zachowany w formie nie przekształconej). Na tej podstawie opracowano Listę Dóbr Kultury Współczesnej w Warszawie, z których większość budowli uległa potem przekształceniu lub zniszczeniu. Analogiczne kryteria opracowywały później inne Oddziały SARP – np. kryteria wyboru zespołu poznańskiego (2007–2008).²⁶ Stanowiły one z reguły przeredagowaną i uzupełnioną wersję kryteriów warszawskich. Wkrótce kolejne oddziały SARP – Wrocław, Kraków, Gdańsk, Białystok, Łódź i inne opracowały własne kryteria i były one wzorowane na wcześniejszych opracowaniach warszawskich i poznańskich.

Wnioski:

Opracowane kryteria miały jedną zasadniczą wadę – mnogość kryteriów nie pozwalała na przeprowadzenie rzeczywistej analizy budowli modernistycznych o klasie międzynarodowej, ponadlokalnej i lokalnej. Prawie wszystkie analizowane obiekty można było zaklasyfikować jako wyróżniające się i wybitne. Wypracowane kryteria ochrony dóbr kultury współczesnej nie przyczyniły się także do ochrony zabytków tej grupy.²⁷ Dlatego w wypadku budowli modernistycznych możliwe jest wykorzystanie niektórych kryteriów, ale opracowanie nowej metody klasyfikacji, która wyróżniłaby grupy o klasie światowej, ponadlokalnej (ponadprzeciętnej) i lokalnej.

Kryteria oceny zabytków modernistycznych

²⁵ Jakub Lewicki, *Ochrona i konserwacja architektury modernistycznej. Polska praktyka ostatnich lat* [w:] *Prolegomena do ochrony obiektów architektonicznych i zespołów urbanistycznych Poznania XX wieku*, red. Hanna Grzeszczuk Brendzel, Gabriela Klause, Grażyna Kodym-Kozaczko, Piotr Marciniak, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2009, s. 79–86; Tenże, *Wartościowanie zabytków w Polsce* [w:] *Wartościowanie zabytków architektury*, red. Bogusław Szmygin, Warszawa 2013, s. 164–165.

²⁶ *Prolegomena do ochrony obiektów architektonicznych...*, wyd. 1 Poznań 2008; wyd. 2 Poznań 2009.

²⁷ Jakub Lewicki, *Zabytek – historyczny zespół urbanistyczny i budowlany – dobro kultury współczesnej* [w:] *10 lat obowiązywania ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rozważania de lege lata i de lege ferenda*, Materiały z ogólnopolskiej konferencji w Gdańsku-Gdyni, red. Kamil Zeidler, Gdańsk 2014, s. 93–101.

Kolejną próbę klasyfikacji zabytków z okresu modernizmu podjął zespół Kolegium doradczego ds. ochrony zabytków architektury modernistycznej w Polsce. Został on powołany przez Marcina Gawlickiego w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków.²⁸ Podczas obrad plenarnych kolegialnie wypracowano kryteria wartościowania architektury. Rozpoczęto także klasyfikacje obiektów w poszczególnych województwach. Opracowano wówczas następujące kryteria:

- wartość artystyczna – forma obiektu lub zespołu (jakość i oddziaływanie)
- wartość naukowa – autentyzm idei, materiału, funkcji, konstrukcja, materiał, nowatorstwo
- wartość historyczna – tożsamość miejsca, ludzi, zdarzeń

Fot. 7. Warszawa, modernistyczny budynek na ul. Rakowieckiej 19, 1927, jeden z pierwszych obiektów funkcjonalizmu w Polsce. Budynek o wartości ponadregionalnej nie wpisany do rejestru zabytków, przebudowany i nadbudowany. Fot. J. Lewicki 2016.

Wnioski:

Opracowane kryteria były oparte na obowiązującym prawie – art. 3 par. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 VII 2003 roku. Kryteria umożliwiają rzetelną ocenę i selekcję zbioru zabytków. Dlatego też mogą być stosowane w praktyce konserwatorskiej i mogą stanowić doskonałą podstawę do dalszych działań w tej dziedzinie.

²⁸ Tenże, *Powołanie kolegium doradczego ds. ochrony zabytków architektury modernistycznej w Polsce*, „Ochrona Zabytków”, R. LX, 2007, nr 1, s. 21–22.

Fot. 8. Warszawa, ul. Marszałkowska, pawilon Cepelii, proj. Zygmunt Stępiński, konstr. Aleksander Haweman, realizacja do marca 1966. Doskonale zachowany budynek o wartości ponadregionalnej nie wpisany do rejestru zabytków podlegający coraz większej degradacji. Fot. J. Lewicki 2016.

Podsumowanie

Omawiając dotychczasowe doświadczenia należy określić propozycje konkretnych rozwiązań w przyszłości. Będą one podstawą zarządzania dziedzictwem i skutecznego funkcjonowania urzędów konserwatorskich. Aby poprawnie przeprowadzić przyszłą klasyfikację konieczne jest precyzyjne zdefiniowanie etapów i metod działania. Winny one obejmować:

- określenie zasad prowadzonych prac
- ewidencja zbioru zabytków poddawanych klasyfikacji wraz z ewentualną weryfikacją w terenie
- komisyjna weryfikacja przez autorytety naukowe z różne środowiska
- ewentualne poprawki przez kolejne autorytety i środowiska zewnętrzne
- przyjęcie ostatecznej pracy

Klasyfikacja zabytków powinna się odznaczać precyzją naukową podjętych działań i określać ponadprzeciętne wartości zabytków, które do dziś zachowały swoje znaczenie. Istotne byłoby zachowanie następujących zasad:

1. Klasyfikacja musi zostać przeprowadzona kolegialnie przez różne zespoły specjalistów na różnych szczeblach (wojewódzkim i ponadlokalnym).
2. Wykonane wykazy muszą zostać zweryfikowane przez autorytety naukowe z różnych środowisk (historyków sztuki, architektury i konserwatorów).
3. Podstawą działań powinno być obowiązujące prawo, a kryteria winny być opracowane na podstawie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 VII 2003 roku, o ile nie ulegnie ona znaczącej zmianie.

Proponuje się zastosowanie następujących kryteriów, zgodnych z obowiązującą Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- Wartość artystyczna (art. 3 par. 1): forma obiektu lub zespołu (jakość i oddziaływanie -

europęjskie, ponad regionalne i lokalne)

- Wartość naukowa (art. 3 par. 1): autentyzm idei, materiału, funkcji oraz konstrukcja, materiał, nowatorstwo ponad regionalne i lokalne
- Wartość historyczna (art. 3 par. 1): wartość miejsca, ludzi, wydarzeń – europejska, ponad regionalna i lokalna

Fot. 9. Ostrołęka, kościół bernardyński Św. Antoniego, freski na sklepieniu, mal. Walenty Żebrowski 1762–1765. Zespół zabytków ruchomych, zniszczony pożarem po pełnej rekonstrukcji. Obecnie należałoby go zakwalifikować jako bez wartości zabytkowej. Fot. J. Lewicki 2015.

W powyższych kategoriach wymieniono kryterium rangi zabytku. Konieczne jest określenie jego znaczenia i skala wartości:

- ranga europejska (ponadkrajowa). W skład tej grupy wchodziłyby wszystkie obiekty z listy UNESCO, zabytki proponowane do wpisu i wybrane obiekty z listy Pomników historii) oraz wybrane obiekty dawnej klasy 0 z klasyfikacji z lat 1958–62.
- ranga ponad regionalna. W skład tej grupy wchodziłyby pozostałe zabytki z listy Pomników historii, obiekty proponowane do wpisu na tę listę oraz pozostałe wybrane zabytki dawnej klasy 0 i 1. Warto też dokonać weryfikacji dawnego spisu klasy 2 pod kątem nowych odkryć naukowych i nowych wyników inwentaryzacji naukowej, co być może pozwoliłoby włączyć lub wyłączyć pojedyncze budowle z tej grupy.
- ranga lokalna. W skład tej grupy wchodziłyby pozostałe zabytki dawnej klasy 2 oraz 3 i 4. Należy też uwzględnić wyniki inwentaryzacji naukowej, co być może pozwoliłoby włączyć pojedyncze nowe budowle do tej listy.

Powyzsze uwagi dotyczą klasyfikacji całej grupy polskich zabytków. W wypadku pojedynczych zabytków konieczne byłoby zastosowanie następujących kryteriów wartościowania:

- określenie wartości bezwzględnie chronionych (fazy przemian i części budynku).
- określenie wartości możliwych do przekształcenia (fazy przemian i części budynku).
- określenie wartości utraconych koniecznych do odtworzenia/rekonstrukcji.

Przeprowadzona klasyfikacja grup zabytków i pojedynczych budowli winna się odznaczać trzema cechami:

- powinna być prosta i klarowna przez precyzyjnie określone kategorie oraz operująca możliwie najmniejszą liczbą kryteriów wartościujących
- powinna być zgodna z obowiązującym w Polsce prawem
- winna dokonywać rzeczowej selekcji, a nie bezrefleksyjnie mnożyć kolejne grupy wartościowych zabytków i trudnych do zdefiniowania wartości. Przygotowane kryteria nie mogą pasować do wszystkiego i wysoko klasyfikować wszystkie zabytki, gdyż kto wybiera wszystko nie wybiera niczego.

Klasyfikacja zabytków winna być przeprowadzona kolegiąlnie przez współpracujące ze sobą środowiska fachowe historyków sztuki i architektury, architektów, konserwatorów i prawników. Jeżeli przyszła klasyfikacja nie będzie zgodna z obowiązującym stanem wiedzy i prawa i nie zostanie przeprowadzona kolegiąlnie, zostanie fragmentarycznie i wrywkowo wykonana odwoławczymi decyzjami administracyjnymi i wyrokami sądów, co byłoby najgorszym rozwiązaniem dla polskiej ochrony zabytków.

Należy podkreślić, że przyszła klasyfikacja zabytków winna być podstawą zarządzania dziedzictwem. Także skuteczne działanie urzędów konserwatorskich nie będzie możliwe bez jej przeprowadzenia.